

Ключевые слова: местное самоуправление, гарантии местного самоуправления, правовая, организационная, финансовая автономия местного самоуправления, имущественная и финансовая самостоятельность, правовые формы защиты.

Summary

The article is sanctified to research of guarantees of rights for local self-government in Ukraine. In research authorial determination of guarantees of rights for local self-government is presented on the basis of sound analysis and generalization of existent points of view of scientists in the general theory of the state and law and constitutional law and to allot specifically features.

Key words: local self-government, guarantees of local self-government, legal, organizational, financial autonomy of local self-government, property and financial independence, legal forms of protection.

Отримано 11.10.2010

О. В. БІЛОСКУРСЬКА

Олена Валеріївна Білоскурська, кандидат юридичних наук, доцент Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Правова дійсність сучасного державотворення свідчить про те, що в ній доволі змістовно окреслені та розвиваються окремі категорії, що визначають характер найрізноманітніших правовідносин у суспільстві та державі, але в той же час в недостатній мірі розроблені юридичною наукою. Серед них варто виокремити конституційні обов'язки людини і громадянина та конституційну відповідальність.

Записані в Конституції України обов'язки визначають, перш за все, необхідність діяти в межах закону, визначати свої вчинки, вибирати вид своєї поведінки і, як наслідок всього цього, можливість користуватися різного роду соціальними благами. Автор, деталізуючи свого часу такі критерії як суть, зміст та форма, визначив конституційні обов'язки людини і громадянина як різновид юридичних обов'язків, встановлену і гарантовану, забезпечену державою необхідність поведінки людини і громадянина в Україні в інтересах суспільства, держави та інших осіб, в межах і порядку, передбачених Конституцією України та іншими законами України щодо створення, набуття та захисту суспільних і власних благ¹.

Конституційні обов'язки відрізняються від інших обов'язків за змістом та формою закріплення, виконують спеціальні функції, здійснюють певний вплив на систему юридичних обов'язків, в якій посідають особливе місце, визначають характер усіх інших юридичних обов'язків, які закріплюються галузевим законодавством та виступають гарантією додержання конституційних прав людини та громадянина. Саме в обов'язках не тільки юридично оформлюються правила поведінки особи, що визнаються і гарантуються державою, а й фактично розкриваються ті основні принципи взаємовідносин між державою та особою, які на певному етапі держава вважає можливими, корисними, доцільними чи обов'язковими для її нормального функціонування і для життєдіяльності та розвитку суспільства загалом.

Мабуть, недостатньо на конституційному рівні закріпити обов'язки. Необхідно, щоб усі учасники конституційних правовідносин могли виконувати ці обов'язки, і брати активну участь в їх реалізації, користуючись передбаченими чинним законодавством благами.

Загальновідомо, що конституційні обов'язки є одним з основних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, невиконання яких окремими представниками суспільства неправомірно змінює їх конституційно-правовий статус на шкоду статусу інших його осіб, права і свободи яких, відповідно, фактично обмежуються. Суспільство і держава зацікавлені у виконанні обов'язків, що передбачені Основним Законом України, а їх невиконання чи неналежне виконання має своїм наслідком відповідальність. Слід зазначити, що вагомими передумовами забезпечення виконання конституційних обов'язків в умовах суспільних змін є економічні, соціально-психологічні, політичні фактори суспільного життя. Крім того, виконання обов'язків є необхідним елементом демократії. Народ не може бути суверенним, якщо в суспільстві не забезпечено виконання громадянами покладених на них законом обов'язків. Кожний суб'єкт, виконуючи обов'язок, передбачений Конституцією України, ставить перед собою певні цілі та вибирає правові засоби їх досягнення.

У правовідносинах, що виникають у зв'язку з забезпеченням конституційних обов'язків, беруть участь суб'єкти конституційних правовідносин, а також держава як загалом, так і в особі своїх органів та посадових осіб.

Конституційні обов'язки, перш за все, опосередковують відносини та зв'язки між державою та її суб'єктами. Для забезпечення конституційних обов'язків суспільство та держава повинні сприяти створен-

ню економічних, політичних, ідеологічних, організаційних та юридичних умов, котрі тісно та нерозривно взаємопов'язані між собою, оскільки доповнюючи один одного, вони в сукупності створюють максимальну можливість для фактичного виконання суб'єктами обов'язку, закріпленого в Основному Законі України. Держава, шляхом видання відповідних нормативно-правових актів повинна передбачати способи, що спонукатимуть до додержання або ж виконання конституційних обов'язків, застосовувати заходи впливу до тих, хто злісно ухиляється від їх виконання. Тобто, мова може йти про певний комплекс необхідних умов та засобів, що сприятимуть особі добросовісно виконувати свої обов'язки або ж спонукатимуть до їх виконання через примус.

У сучасний період колізійності конституційних норм, одним із засобів забезпечення виконання та додержання конституційних обов'язків виступають відповідальність і санкції норм чинного законодавства. Як наголошується в науковій юридичній літературі, «найбільш суттєвим для обов'язків є відповідальність, яка є соціально-правовим фактором, чинником, який, з одного боку, зв'язує зобов'язаного суб'єкта існуючим правопорядком, а з іншого – стимулює його активність, забезпечує неухильне виконання обов'язків»².

Всюди, де мова йде про обов'язки та їх виконання, – звертає увагу М. Строгович, – неминуче присутня відповідальність за належну їх реалізацію³. «Відповідальність – зворотна сторона обов'язку»⁴. При цьому, як зауважують окремі науковці, відповідальність особи не співпадає з конституційними обов'язками, це – загальний конституційний обов'язок добросовісно додержуватися та виконувати встановлені Основним Законом громадянські обов'язки та користуватися правами і свободами у повній відповідності з їх цільовим призначенням та юридичним змістом. Щодо конституційних обов'язків, то це матеріалізована юридична форма вираження відповідальності особи, її конкретизації в найбільш важучих для суспільства сферах соціальної дійсності⁵. Також додамо, що відповідальність, як і обов'язок, являє собою певний механізм взаємозв'язку особи та суспільства.

У науковій юридичній літературі є досить поширеним твердження, що «позитивний» характер є особливою властивістю конституційної відповідальності, тобто конституційна відповідальність знаходить свій прояв головним чином у позитивній спрямованості⁶.

Позитивна відповідальність спрямовує соціальні суб'єкти на необхідність співвідносити свою поведінку з вимогами законності. Вона передбачає оцінку поведінки, коли конкретні вчинки суб'єктів співвідносяться з тими необхідними нормативами, які закріплені в конституційних приписах. Як видається, основою позитивної відповідальності є співвідношення та взаємодія інтересів особи з інтересами суспільства в цілому, усвідомлення людиною своєї ролі та місця в суспільстві, узгодження своїх вчинків із своїми обов'язками.

На нашу думку, суть позитивної відповідальності при виконанні конституційних обов'язків полягає в усвідомленні громадянами змісту та значення своїх конституційних обов'язків, у свідомому їх виконанні. Якщо обов'язки усвідомлено, то вони виступають вже не як примусове, а як внутрішньо належне. Людина остаточно розуміє, що вона повинна чинити саме так, оскільки саме така поведінка відповідатиме її людській сутності, інтересам держави, інших людей. При цьому в людини виникає відповідальність уже тоді, коли вона приступає до виконання своїх обов'язків, а не тільки тоді, коли вона їх не виконує чи починає діяти всупереч їм⁷. Позитивна відповідальність, на відміну від негативної, не тимчасова і не примусова, а постійна, добровільна і глибоко усвідомлена відповідальність особи за свою поведінку в теперішньому і майбутньому за належне виконання своїх юридичних обов'язків і громадянського обов'язку⁸.

Суб'єктивна правова відповідальність, містить узагальнену орієнтацію особи на необхідність співвідносити свою поведінку в сфері правового регулювання з правовими принципами, нормами, цінностями і оціночними поняттями, будувати цю поведінку у відповідності з ними. Таке відношення характеризується свідомим і добровільним виконанням своїх правових обов'язків⁹.

Б. Ебзеєв визначає позитивну конституційну відповідальність як відображення об'єктивного характеру взаємовідносин держави і особи, громадян між собою та з різноманітними соціальними структурами з точки зору свідомого здійснення висунутих до них взаємних вимог, що виражаються в праві у формі юридичних обов'язків¹⁰. Як видається, таке тлумачення відповідальності дає змогу відобразити цю конституційну категорію виходячи за межі існуючих уявлень про відповідальність як про кару чи покарання. Так, в ч. 1 ст. 68 Конституції України відповідальність сформульована в її позитивному розумінні – як обов'язок людини і громадянина додержуватися Конституції України та законів України.

У науковій юридичній літературі існують різні підходи визначення підстав конституційної відповідальності. Так, Н. Колосова стверджує, що для настання конституційної відповідальності є необхідним порушення лише тих принципів і норм, що закріплюють конституційні обов'язки і права, які забезпечені санкціями. ...Конституційна відповідальність – це необхідність настання небажаних наслідків за невиконання (неналежне виконання) суб'єктами права своїх конституційних обов'язків і за зловживання своїми конституційними правами¹¹. Інші автори наголошують, що це передусім відповідальність органів публічної влади та їх посадових осіб перед народом за неналежну реалізацію тих владних повноважень, які народ як єдине джерело влади їм передав, реальна гарантія проти надмірної концентрації влади та зловживання нею¹². О. Майданник зауважує, що підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності громадян України, їх об'єднань, іноземних громадян та осіб без громадянства має бути порушення ними норм Конституції України, законів України, інших правових актів, що є джерелами конституційного права та передбачають обов'язки зазначених осіб та об'єднань¹³. Так, громадяни України, іноземці та особи без громадянства по-

винні нести таку відповідальність, зокрема, коли вони, реалізуючи конституційне право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України), завдають шкоди правам і свободам інших людей, а також у разі невиконання ними своїх конституційних обов'язків (ст. ст. 51, 65 – 68 Конституції України).

Отже, загалом підставою настання конституційної відповідальності є порушення норм Конституції України та інших законів України, що складають ядро конституційного законодавства. Так, закон повинен бути рівним для всіх і «невиконання конституційного припису громадянином є «просто» порушення Конституції, за яке, звичайно, неблаганно повинна наставати відповідальність, невиконання ж такого припису владою означає її «попирання», відповідальність, за що повинна бути не лише неблаганною, але й суворою»¹⁴. На сьогодні ж невиконання конституційних приписів набуло масового характеру та фактично ніхто не несе за це відповідальності. Особливо актуальним ці питання є в сучасний період визнаної багатьма науковцями, практиками колізійності конституційних норм, зумовленої внесенням змін до Конституції України Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, а також Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України).

Слід додати, що конституційна відповідальність передбачає можливість застосування покарання з боку держави у випадку вчинення конституційного делікту, що означає негативну оцінку протиправної поведінки, дисциплінує суб'єктів конституційних правовідносин, сприяє належному виконанню ними своїх обов'язків. Так, санкції конституційної відповідальності застосовуються широким колом уповноважених органів та осіб: органами законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, а також посадовими особами. Санкції конституційної відповідальності повинні бути закріплені в Конституції чи інших джерелах конституційного права. У свою чергу, вони можуть бути різноманітними: усунення з посади, заборона займати певні посади в державі, скасування або призупинення дії актів державних органів або посадових осіб, відповідальність особи, що впливає зі стану громадянства та інші.

У свою чергу, міра відповідальності за невиконання чи не додержання конституційних обов'язків не може встановлюватися довільно. Загалом, вона повинна бути еквівалентна ієрархії конституційних цінностей, а також меті, яка була передбачена при закріпленні обов'язків людини і громадянина в Конституції України.

Зауважимо, що в науці конституційного права ще не достатньо на сьогодні виокремлені юридичні підстави в кожному конкретному випадку для того чи іншого суб'єкта конституційної відповідальності. Тому, можливо, є потреба у прийнятті Конституційного кодексу України, що встановлював би конституційну відповідальність як громадян України, іноземців, осіб без громадянства, так і представників органів публічної влади та їх посадових осіб. Відсутність чітких юридичних меж в кожному конкретному випадку для притягнення того чи іншого суб'єкта до конституційної відповідальності свідчить про прогалини в конституційному законодавстві. Загалом інститут конституційної відповідальності повинен вдосконалюватися, підлягати подальшій конкретизації та реально втілюватися в життя.

Значущість названої проблематики посилюється також у зв'язку з необхідністю створення організаційно-правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина як одного із юридичних засобів реалізації, зокрема, органами державної влади своїх функцій, одного із основних чинників стабілізації суспільних відносин в Україні.

¹ Білоскурська О. В. Загальнотеоретичні дослідження конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні на сучасному етапі розвитку правової держави / Білоскурська О. В. // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – С. 38.

² Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: [учебное пособие] / Леонид Дмитриевич Воеводин. – М.: Инфра*М-Норма, 1997. – С. 141.

³ Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 72.

⁴ Братусь С. Н. Юридическая ответственность и сознание долга. Вопросы теории государства и права / Братусь С. Н. – Саратов, 1983. – С. 51.

⁵ Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации / Эбзеев Б. С. – М.: Юрид. лит., 2005. – С. 213.

⁶ Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 76; Конституційне право України / [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 21; Лучин В. О. Реализация конституционных норм: общее и особенное / В. О. Лучин // Конституционная реформа в СССР: Актуальные проблемы. – М.: Институт государства и права АН СССР, 1990. – С. 49.

⁷ Недбайло П. Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм / П. Е. Недбайло // Правоведение. – 1971. – № 3. – С. 50.

⁸ Матузов Н. И. Правовая система и личность / Матузов Н. И. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С. 108.

⁹ Боброва Н. А. Ответственность в системе гарантий конституционных норм / Н. А. Боброва, Т. Д. Зражевская. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 27.

¹⁰ Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации / Эбзеев Б. С. – М.: Юрид. лит., 2005. – С. 214.

¹¹ Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации / Колосова Н. М. – М.: Городец, 2000. – С. 8.

¹² Слободян Н. До питання про підстави конституційно-правової відповідальності / Н. Слободян // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя Конституції України і 15-ї річниці незалежності України: зб. наук. статей / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 199.

¹³ Майданник О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти / О. Майданник // Право України. – 2001. – № 2. – С. 95.

¹⁴ Эбзеев Б. С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности / Эбзеев Б. С. – М: Норма, 2007. – С. 11.

Резюме

У статті встановлюється взаємозв'язок між конституційними обов'язками людини та громадянина і конституційною відповідальністю. Визначаються підстави та санкції конституційної відповідальності, умови забезпечення виконання конституційних обов'язків.

Ключові слова: конституційні обов'язки, конституційна відповідальність, позитивна правова відповідальність, підстави конституційної відповідальності

Резюме

В статье устанавливается взаимосвязь между конституционными обязанностями человека и гражданина и конституционной ответственностью. Определяются основания и санкции конституционной ответственности, условия обеспечения исполнения конституционных обязанностей.

Ключевые слова: конституционные обязанности, конституционная ответственность, позитивная правовая ответственность, основания конституционной ответственности.

Summary

The relationship between constitutional rights and duties of citizens and constitutional responsibility are considered in the paper. The grounds and sanctions of the constitutional responsibility, the conditions of enforcement of constitutional duties are defined in the article.

Key words: constitutional duties, constitutional responsibility, positive legal responsibility, constitutional responsibility.

Отримано 14.10.2010

О. П. ВАСИЛЬЧЕНКО

Оксана Петрівна Васильченко, доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Як наукова проблема джерела права починають досліджуватися вітчизняними вченими-правознавцями вже наприкінці XIX ст. І. В. Михайловський надзвичайно влучно помітив, що майже усі вчені розуміють «джерела права» як «фактори, що творять право, а відмінності починаються тільки при вирішенні питання, що повинно вважатися «правоутворюючими факторами». Цей же автор дійшов висновку, що ця юридична категорія наповнюється відповідним змістом залежно від того, на яких методологічних позиціях знаходиться дослідник (природно-правових чи позитивістських). При цьому доцільно зазначити, що сучасне природне право, яке утвердилося в країнах Заходу, є неоднорідним та еkleктичним. У межах цього підходу спостерігаються п'ять основних конкуруючих напрямків – теологічний, об'єктивістський, неокантіанський, трансцендентальний, екзистенціалістський. Так само у межах позитивістського підходу сформувалися: аналітична теорія, теорія нормативізму, соціологічна теорія, психологічна теорія, історична школа права. Отже, представниками цих течій і шкіл висувалися і висувуються різні тлумачення юридичної категорії «джерело права».

Українське право належить до європейської континентальної (романо-германської) системи права, для якої основним видом джерел права є закони та інші нормативно-правові акти державних органів, органів місцевого самоврядування. Однак ця його характеристика склалася поступово. У розвитку джерел українського права можна виділити декілька періодів.

Історія джерел права України починається з усних пам'яток (правових норм, незафіксованих в офіційних документах). Знаний фахівець з історії українського права П. П. Чубинський зазначав, що під